

1. Желілова Л. Р. Психологічні особливості розвитку професійного мислення у майбутніх вчителів початкової школи: Автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Л. Р. Желілова. – Одеса, 2008. – 19 с.
2. Кашапов М. М. Психология профессионального педагогического мышления : дис. ... доктора псих. наук : 19.00.07 / Кашапов Мергалис Мергалимович. – Ярославль, – 2000. – 444 с.
3. Осипова Е. К. Структура педагогического мышления учителя / Е. К. Осипова // Вопросы психологии. – 1987. – № 5. – С. 144–146.
4. Рубинштейн С. Л. О мышлении и путях его исследования / С. Л. Рубинштейн. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – 147 с.
5. Савченко О.Я. Новий етап розвитку шкільної освіти і підготовки майбутніх учителів початкових класів / О.Я.Савченко // Початкова школа . – 2001. – №7 . – С. 1– 4.
6. Теплов Б. М. Избранные труды: в 2 т. / Б. М. Теплов. – М.: Педагогика, 1985. – Т.1. – 328 с.

Отримано 20.06.2014 р.

УДК 159.9 + 159.923 + 37.047

Массанов А.В.[°]

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», доктор психологічних наук, професор кафедри педагогічної та вікової психології (м.Одеса)

ПОКЛИКАННЯ І ПСИХОЛОГІЧНІ БАР'ЄРИ В ПРОФЕСІЙНОМУ САМОВИЗНАЧЕННІ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядається зміст понять покликання й психологічний бар'єр у контексті професійного самовизначення особистості. Досліджується зв'язок між рівнем усвідомлення особистістю свого покликання і її здатністю переборювати психологічні бар'єри в професійному самовизначенні.

Ключові слова: покликання, особистість, психологічний бар'єр, професійне самовизначення, усвідомлення

В статье рассматривается содержание понятий призвание и психологический барьер в контексте профессионального самоопределения личности. Исследуется связь между уровнем осознания личностью своего призвания и её способностью преодолевать психологические барьеры в профессиональном самоопределении.

Ключевые слова: призвание, личность, психологический барьер, профессиональное самоопределение, осознание

In article the maintenance of concepts calling and a psychological barrier in a context of professional self-determination of the person is considered. Communication between level of comprehension by the person of the calling and her ability to overcome psychological barriers in professional self-determination is investigated.

Keywords: vocation, personality, psychological barrier, professional self-determination, awareness

Актуальність. Питання про покликання особистості здавна цікавить людей, які замислюються про своє життя. Дослідження категорії покликання ми

знаходимо в працях соціологів, філософів (Г.С.Сковорода, 1973; М.Вебер, 1979; М.Лютер, 1995; Ю.В.Глазков, 1998; М.М.Ланін, 1994 та ін.), психологів (К.К.Платонов, 1984; Г.Крайг, 2000; Є.О.Клімов, 1994; Т.О.Ковеліна, 1994; Л.Г.Перетятко, 1991 та ін.), педагогів (Л.О.Грібова, 1986; Н.К.Степаненков, 1983 та ін.). Проте визначення поняття покликання в спеціальній літературі не є однозначним. Покликання це якість психіки, сутність якої до теперішнього часу остаточно нез'ясована. Про це свідчить відсутність визначення поняття покликання у фундаментальних енциклопедичних виданнях Ф.А.Брокгауза і І.А.Ефрона, у філософській і педагогічній енциклопедіях. У тлумачному словнику В.І.Даля наводяться приклади вживання слова «покликання», показані його стилістичні особливості. У словниках з психології згадується цей термін, але наведені там визначення занадто вузькі. Недостатньо висвітлюється тема покликання в підручниках з психології і педагогіки.

Щодо психологічних бар'єрів особистості, то враховуючи позиції авторів М.А.Подимова, Р.Х.Шакурова, Ф.Є.Василюка, Н.О.Загумених, О.О.Прохорова та інших, ми в якості робочого визначення цього поняття обираємо наступне. Психологічний бар'єр це психічний стан індивіда, який перешкоджає виконанню запланованої діяльності. Психологічний бар'єр це переживання, що з'являється в наслідок несприятливого передбачення результату чи процесу діяльності. Дане передбачення формується на основі взаємодії мотиваційних, когнітивних, емоційних та вольових регуляторів поведінки.

Взаємозв'язок покликання і психологічних бар'єрів в професійному самовизначенні особистості у доступній для нас спеціальній літературі не розглядався. Актуальність та недостатня розробленість даної наукової проблеми визначили **мету** нашого дослідження: дослідити психологічний зміст поняття покликання особистості, визначити особливості розвитку покликання у сучасній молоді та його зв'язок з психологічними бар'єрами в професійному самовизначенні особистості.

Завдання дослідження: 1/ дослідити понятійну сутність покликання особистості; 2/ розробити критерії оцінки рівня усвідомлення особистістю власного покликання; 3/ емпірично виявити рівень вираженості психологічних бар'єрів в професійному самовизначенні особистості; 4/ дослідити зв'язок між рівнем усвідомлення особистістю покликання і її психологічними бар'єрами.

Методи дослідження. Теоретичний аналіз літератури. Тестування рівня усвідомлення покликання. Оцінка ступеня вираженості психологічних бар'єрів в професійному самовизначенні особистості за допомогою тестування. Використання методів математичної статистики, зокрема кореляційного аналізу. Вибірку досліджуваних складали 60 студентів молодших курсів педагогічного університету. Враховувалися їх ретроспективні самооцінки щодо рівня розвитку свого покликання та психологічних бар'єрів на час закінчення середньої загальноосвітньої школи.

Згідно першого завдання дослідження ми здійснили огляд досліджень з проблеми розвитку покликання особистості. Передусім, постає питання: «Покликання це якість психіки, спонукання, чи властивість особистості?». Як повідомляє етимологічний словник, спочатку слово "покликання" мало релігійний сенс як «заклик бога до людей», потім поступово стало таким, що доповнює поняття «професія». В.І.Даль у «Тлумачному словнику живої великоросійської

мови» характеризує «покликання» як природну прихильність, схильність, призначення, приречення [1]. Таким чином, одним з головних якостей людей, що вступили в сферу професійної діяльності варто вважати покликання. Покликання: 1) схильність до якої-небудь справи, професії; 2) життєва справа, призначення. Таке тлумачення можна знайти у словнику С.І. Ожегова [2]. У психологічному словнику під загальною редакцією А.В. Петровського, М.Г. Ярошевського [3] покликання визначається як схильність або потяг до якоїсь професії, якому супроводжує переконання в тім, що необхідні природні дані для неї є.

Питання про покликання особистості здавна цікавить людей, що замислюються про своє життя. Думки сконцентровані щодо поняття покликання ми знаходимо у висловах великих людей. Зокрема, Вольтер зазначав: «Не буває великих справ без великих перешкод» [4]. У плані пошуку особистістю свого покликання можна привести висловлення геніального німецького поета Й.В.Гете: «Як пізнати самого собі? Аж ніяк не спогляданням, а діянням. Спробуй виконати свій обов'язок, і одразу ж дізнаєшся, чого ти вартий. У чому ж полягає твій обов'язок? У дотриманні вимог дня» [5].

Як свідчить аналіз сучасної літератури (І.П.Мануха, М.Вебер, К.Д.Ушинський, К.Юнг, Г.Скотт, Є.О.Климов, К.К.Платонов та ін.) проблема пошуку покликання виступає як проблема професійного самовизначення особистості, її визначення себе в житті.

Розглянемо позиції окремих авторів щодо природи покликання особистості. Поняття покликання в словнику К.К. Платонова [6] визначається як властивість особистості, що формується на основі інтересу до певної діяльності, прагнення виконувати її й прояву здатностей до неї. Діяльність за покликанням, крім зовнішнього результату, дає й внутрішній - почуття задоволення результатом і самим процесом діяльності за покликанням. Покликання взаємодіє із професійним самовизначенням особистості. Розрізняють потенційне й актуальне покликання [6, с. 101]. У такий спосіб К.К.Платонов вважає, що покликання це властивість особистості, в основі якої лежать інтереси, схильності й здатності особистості. Це дає можливість нам розглядати покликання як складну властивість особистості, що має свою структуру. Так, покликання суб'єкта до тої або іншої діяльності буде мати наступну структуру: а/ інтерес до діяльності; б/ схильність до діяльності; в/ здатності до діяльності. Напрошується порівняння даної структури зі структурою психологічної готовності особистості до діяльності.

У психологічному словнику за редакцією В.І. Войтко поняття покликання трактується як життєве призначення і спрямування людини, що надає доцільності, осмисленості і перспективності її діяльності [7]. Тобто з одного боку покликання це зовнішнє явище – призначення, вид діяльності, професія. З іншого боку це спрямування особистості. Зокрема, психологічна серцевина покликання — головна мета, яка збігається з сеансом життя особи. Крім того В.І. Войтко стверджує, що усвідомлення покликання передбачає розвинену самосвідомість і культуру самоаналізу: осмислення своїх потреб, формування соціально значущих цілей, визначення конкретних шляхів ціле реалізації [7]. Тобто є певні вимоги до рівня розвитку особистості, зокрема до її самосвідомості, відповідність яким дозволяє особі усвідомити своє покликання. Щоб усвідомити своє покликання особистість повинна визначитися щодо сенсу і головної мети свого життя. Отже,

людина за все життя може так і не пізнати свого покликання, принаймні дійсного покликання. В.І. Войтко зазначає, що світоглядним оформленням покликання індивіда є його життєва програма, засобом практичної реалізації — його життєві плани. Отже роблячи підсумок щодо проблеми пошуку покликання, спираючись на визначення В.І.Войтко можна сказати, що питання покликання постає у зв'язку з професійним самовизначенням особистості. Передбачає усвідомлення особою сенсу і головної мети свого життя і відповідно до цього розроблені життєві програми, плани. Це можливо за умов таких факторів: а) достатній розвиток самосвідомості особистості; б) наявність певної підготовки, психологічної обізнаності; в) допомога консультанта психолога.

Український мислитель Г.С.Сковорода (1722-1794) торкаючись проблеми покликання приділяв велику увагу самопізнанню вказував, що людина, відкидаючи в результаті самопізнання несправжнє у своїй природі, усвідомлює свої здатності, звертає їх до «спорідненої діяльності». У правильному виявленні свого покликання, пов'язаного зі спорідненою діяльністю, із працьовитістю, людина знаходить своє щастя [8]. У цілому Г.С.Сковорода вбачає в змісті поняття покликання - здатності до тої або іншої діяльності, і призиває людини виявляти їх і застосовувати до відповідної діяльності.

У книзі «Основи психології» [9] І.П. Маноха розглядає питання про життєве покликання в розділі «Життєвий поклик, акме, вичерпність» [9, с. 336-341]. Автор зазначає, що людина взаємозалежна з навколишнім світом. Людина розуміє, що треба, щось у цьому житті зробити, і вона має можливість вибрати, що саме робити й робить це. Цей вибір і повинен стати його покликанням. Покликання до соціально корисної діяльності це не обов'язково професія. Це може бути й соціальне діяння або духовна творчість, що на даний момент не визнається самостійною професійною діяльністю.

Проблема покликання особистості розглядається психологами в контексті питання про життєвий шлях людини. Зокрема Ш. Бюлер зазначала, що чим зрозуміліше людині її покликання тим вірогідніше сомо здійснення [10]. Самоздійснення визначається автором як результат життєвого шляху, коли цінності і цілі, до яких прагнула людина усвідомлено або несвідомо, одержали адекватну реалізацію.

Є.О.Климов вважає, що покликання це вищий рівень професійної придатності [11].

Видатний німецький соціолог М. Вебер зазначав, що покликання людини є виконання професійного обов'язку. Здібності вказують де саме людина може реалізуватися, знайти себе, а отже й принести найбільшу користь у трудовій професійній діяльності [12].

Здебільшого психологи намагаються уникати поняття покликання, використовуючи йому на заміну такі як професійна придатність (К.М.Гуревич, 1970), професійна спрямованість (Є.М.Павлютенков, 1983), інтереси (С.П.Кряжде, 1981), схильності (Є.О.Климов, 1984) тощо.

Аналіз позицій розглянутих авторів щодо змісту поняття покликання показав, що дане поняття пов'язано з спрямованістю та здібностями особистості.

Враховуючи на різні точки зору щодо поняття покликання за робоче визначення ми обираємо наступне.

Покликання це властивість особистості, що характеризує її можливості до продуктивної діяльності яка є внеском в розвиток цивілізації. Покликання як складне психічне явище відбиває індивідуальні особливості спрямованості та здібностей особистості. Покликання переживається суб'єктом як відчуття своєї призначеності до певної діяльності. Рівень розвитку покликання особистості визначається рівнем усвідомлення нею свого покликання та наявністю необхідної мотивації та здібностей. Високий рівень усвідомлення виявляється у визначеності життєвих планів, близьких та перспективних цілей діяльності. На кожному віковому етапі людини можна виділити критерії оцінки розвитку покликання і відповідно методи оптимізації цього процесу.

З'ясування теоретичних підвалин проблеми, що розробляється дозволило нам обрати адекватні методи для проведення емпіричної частини дослідження.

Процедура дослідження розпочиналася з колективної бесіди спрямованої на актуалізацію потреби досліджуваних до усвідомлення перебігу свого професійного самовизначення.

Психологічні бар'єри особистості досліджувалися за допомогою тест-опитувальника для оцінки типу й ступеня виразності психологічних бар'єрів у професійному самовизначенні особистості [13]. Цей тест має вступні зауваження: «Психологічний бар'єр - це переживання, що заважає виконати задумане. Професійне самовизначення це вибір професії, а також навчального закладу, спеціалізації під час навчання професії, пріоритетів у кар'єрі й ін. Психологічні бар'єри затримують, деформують професійне самовизначення особистості».

В інструкції до тесту досліджуваним було запропоновано: «Уявіть ситуацію професійного самовизначення, що ви переживали. Відповідайте, користуючись шкалою оцінок, наскільки сильно заважали вам у професійному самовизначенні психологічні бар'єри, наведені в листі питань». Шкала оцінок: 0 - не заважають; 1 - трохи заважають; 2 - заважають; 3 - сильно заважають. Лист питань містить 20 тверджень. Обробка результатів проводиться шляхом підсумовування балів. Підраховується загальний бал вираженості психологічних бар'єрів. Крім цього, аналізуються кожний бар'єр окремо залежно від виставленого йому бала. При аналізі результатів самооцінки варто мати на увазі, що загальний підсумковий показник ступеня вираженості психологічних бар'єрів може перебувати в діапазоні від 0 до 60. При цьому, чим вище підсумковий показник, тим вище ступінь вираженості психологічних бар'єрів. При інтерпретації показників можна використовувати наступні орієнтовні оцінки рівня вираженості психологічних бар'єрів: до 23 балів - низький, 24-33 бала - середній, 34 і більше - високий. Даний тест-опитувальник дозволяє виявити типи психологічних бар'єрів (мотиваційний, когнітивний, емоційний, вольовий) у професійному самовизначенні особистості. При математичній обробці всі ключі з набраними балами складаються по кожному типу бар'єра окремо, і знаходиться відсоток від максимально можливої суми балів для того або іншого типу бар'єра.

Тестування з метою виявлення рівня вираженості психологічних бар'єрів під час професійного самовизначення особистості засвідчило наявність певних розбіжностей за даним показником. Індивідуальні показники рівня вираженості бар'єрів у досліджуваних коливається в межах від 18 до 54 балів. Середнє значення складає 32,2 балів; $\sigma = 7,4$. При цьому на першому рівні де інтенсивність переживання бар'єрів дуже висока зафіксовано 5 досліджуваних, на

другому (високий) – 28 досліджуваних, на третьому (середній) – 24 і на четвертому (низький) – 2.

Рівень розвитку покликання досліджуваних вивчався за допомогою анкетування. Під час розробки анкети ми враховували на те, що високий рівень розвитку покликання особистості виявляє себе усвідомленням своїх інтересів, схильностей, здібностей, сенсу та мети життя, а також сфери діяльності для реалізації свого потенціалу. Анкета для визначення рівня розвитку покликання особистості являє собою варіант інтуїтивно-оціночної шкали. Анкета містить у собі десять пар тверджень. Наприклад, «я не знаю свої професійні схильності» – «я знаю свої професійні схильності»; «у мене немає відчуття покликання до певної діяльності, професії» – «у мене є відчуття покликання до певної діяльності, професії» тощо. В залежності від наближення випробуваного в своєму виборі до того чи іншого варіанту протилежних тверджень виставляється оцінка. «1» бал у випадку коли обирається твердження, що свідчить про недостатність розвитку покликання досліджуваного; «5» балів – свідчить про високий рівень розвитку покликання. Бали «2», «3», «4» є проміжними під час оцінки рівня розвитку покликання особистості. Кількісна обробка матеріалів анкетування передбачала підрахування суми балів кожного досліджуваного, та визначення рівня розвитку покликання у відсотковому значенні по відношенню до максимально можливої суми балом за даною анкетой, що дорівнює 50. У подальшому визначалося середнє значення (в %) рівня розвитку покликання для даної вибірки досліджуваних.

Індивідуальні показники рівня розвитку покликання у досліджуваних коливається в межах від 34 до 88 %%. Розподіл досліджуваних в залежності від рівня розвитку покликання наступний: на першому рівні (максимально високий рівень розвитку покликання) не зафіксовано жодного досліджуваного, на другому – 7, на третьому – 22, на четвертому – 31. Середнє значення розвитку покликання складає – 81 %.

Результати вивчення залежності рівня розвитку покликання досліджуваних з проявом у них психологічних бар'єрів в професійному самовизначенні були отримані під час проведення кореляційного аналізу між показниками сформованості покликання і вираженістю психологічних бар'єрів. Результати кореляційного аналізу дозволили нам встановити обернену залежність між розвитком покликання і вираженістю психологічних бар'єрів ($r = - 0,28$; $p < 0,05$). Тобто високий рівень сформованості покликання зумовлює процес нівелювання психологічних бар'єрів професійного самовизначення особистості. Та навпаки високий рівень прояву психологічних бар'єрів негативно позначається на розвитку її покликання.

Отримані результати дали нам змогу визначити напрямки сприяння формуванню покликання та подолання психологічних бар'єрів в професійному самовизначенні особистості. Доцільно профорієнтаційну виховну роботу з молоддю спрямовувати на усвідомлення ними покликання, в той же час за допомогою перетворень в особистості молодої людини підвищувати її можливості до подолання психологічних бар'єрів професійного самовизначення. Робота у цих двох напрямках дозволить забезпечити оптимальний варіант професійного самовизначення особистості.

Кількісні та якісні результати дослідження вказують на те, що усвідомлення особистістю свого покликання сприяє подоланню психологічних бар'єрів під час вибору професії.

Проведене дослідження дозволило зробити наступні **висновки**.

Покликання переживається суб'єктом як відчуття своєї призначеності до певної діяльності. Розвиток покликання особистості визначається наявністю необхідної мотивації та здібностей. Високий рівень усвідомлення покликання виявляється у визначеності життєвих планів, близьких та перспективних цілей діяльності.

Усвідомлення особистістю свого покликання сприяє подоланню психологічних бар'єрів під час вибору професії. Визначено статистично значущу обернену залежність між рівнем розвитку покликання і вираженістю психологічних бар'єрів в професійному самовизначенні особистості ($r = - 0.28$; $p < 0.05$).

Доцільно виховну роботу з молоддю спрямовувати на формування покликання, одночасно, за допомогою перетворень в особистості молодшої людини, підвищувати її можливості до подолання психологічних бар'єрів в професійному самовизначенні. Робота у цих двох напрямках дозволить забезпечити оптимальний варіант професійного самовизначення особистості.

Подальші перспективи дослідження вбачаються в розгляді особливостей формування покликання особистості у різні вікові періоди та якісному аналізі змісту психологічних бар'єрів під час вибору професії. Отримані дані можуть бути використані в проведенні профорієнтаційної роботи з молоддю.

Список використаних джерел

1. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. – М.: Госиздат, 1956. – Т. 3.
2. Ожегов С.И. Словарь русского языка. Изд. 10-е, стереотип. Под ред. Н.Ю. Шведовой. – М.: Сов. Энциклопедия. 1973.
3. Краткий психологический словарь / Сост. Л.А. Карпенко; Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1985. – 431 с.
4. Вольтер Ф. Избранное / Вольтер; сост. А. Храмков. – М.: Терра – кн. клуб, 1998. – 540 с.
5. Гете Й. В. Вибрані твори / Й. В. Гете. – К.: Юніверс, 1999. – 143 с.
6. Платонов К.К. Краткий психологический словарь системе психологических понятий : учебн. пособ. для заведений профтехобразования / К.К. Платонов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 1984. – 174 с.
7. Психологічний словник / за ред. В.І. Войтко. – К.: Вища школа, 1982. – 216 с.
8. Сковорода Г. С., Собрание сочинений, в 2 томах, М., 1973.
9. Маноха І. П. Психологія потенціалу індивідуального буття людини : онтологічно орієнтований підхід : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д-ра психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / І. П. Маноха. – К., 2003. – 48 с.
10. Бюлер Ш. Жизненный путь человека как проблема психологии / Ш. Бюлер // Вопросы психологии. — 1980. — № 1. — С. 15 — 20.
11. Климов Е.А. Как выбирать профессию : кн. для учащихся ст. классов сред. шк. [2-е изд., и дораб.] / Е.А. Климов. – М.: Просвещение, 1990. – 159 с.
12. Вебер М. Избранное: протестантская этика и дух капитализма / Макс Вебер ; [пер. с нем.: М. И. Левина, П. П. Гайденко, А. Ф. Филиппов]. - 2-е изд., доп. и испр. - Москва : РОССПЭН, 2006. – 648 с.
13. Массанов А.В. Діагностика психологічних бар'єрів в професійному самовизначенні особистості Збірник наукових праць «Актуальні проблеми практичної психології». – Херсон, ПП Вишемирський В.С., 2006. – С.140-143.

Отримано 20.06.2014 р.